

Preprint

Erik Borgman, *Sporen van de bevrijdende God; Universitaire theologie in aansluiting op Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologie, zwarte theologie en feministische theologie* (Kerk en Theologie in Context 7), Kok, Kampen, 1990; xviii + 360 pp., Hfl.55,-, ISBN 902426510x.

Jacques van Nieuwenhove en Berma Klein Goldewijk (eds.), *Popular Religion, Liberation and Contextual Theology; Papers from a Congress (January 3-7, 1990, Nijmegen, the Netherlands) Dedicated to Arnulf Camps OFM* (Kerk en Theologie in Context 8), Kok, Kampen, 1991; viii + 254 pp., Hfl.37,50, x + 227 pp., ISBN 9024234999.

Berma Klein Goldewijk, *Praktijk of Principe; Basisgemeenschappen en de ecclesiologie van Leonardo Boff* (Kerk en Theologie in Context 10), Kok, Kampen, 1991; x + 370 pp., Hfl.59,50, ISBN 9024234395.

Jacques van Nieuwenhove, *Bronnen van bevrijding; Varianten in de theologie van Gustavo Gutiérrez* (Kerk en Theologie in Context 12), Kok, Kampen, 1991; Hfl.49,50, ISBN 9024268036.

Vier recente delen van de reeks Kerk en Theologie in Context bewijzen dat de bevrijdingstheologie binnen de Nijmeegse theologische faculteit veel aandacht krijgt. Allereerst is daar het proefschrift waarop Erik Borgman cum laude promoveerde. B. brengt de Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologie, de feministische theologie en de Noordamerikaanse en Zuidafrikaanse zwarte theologie tezamen onder de noemer van "emancipatietheologieën" en probeert ze vruchtbaar te maken voor de Westerse academische theologie. In het eerste hoofdstuk presenteert B. zijn project en introduceert hij de verschillende vormen van emancipatietheologie. In hoofdstuk twee maakt hij duidelijk dat de kern van het verschil tussen de Westerse universitaire theologie en de emancipatietheologieën ligt in hun opvattingen over de verhouding tussen God en de geschiedenis. Emancipatietheologieën lokaliseren Gods presentie allereerst in de strijd tegen lijden en verdrukking waarin de te emanciperen groepen geëngageerd zijn, terwijl universitaire theologen hun uitgangspunt veeleer kiezen in Gods aanwezigheid in Jezus van Nazareth. In hoofdstuk drie laat B. zien dat haar eigen uitgangspunt de emancipatietheologieën beter in staat stelt om het verhaal van Jezus van Nazareth te interpreteren. De interpretaties van bevrijdingstheologen zijn niet alleen contextueel relevant, maar ook historisch adequaat; hun eigen uitgangspunt stelt hen soms in staat een nieuw licht te werpen op in traditionele interpretaties onderbelicht gebleven aspecten van Jezus' leven. In hoofdstuk vier betoogt B. dat de Westers-universitaire theologie, voorzover zij het al probeert, er niet in slaagt theologie met maatschappij-analyse te combineren; vanuit haar engagement in de strijd tegen onderdrukking slagen de emancipatietheologieën daar wel in. In het laatste hoofdstuk maakt B. duidelijk dat hij het argumentatieve karakter van de universitaire theologie waardeert, maar pleit hij tegen een esoterisch taalgebruik dat niet-specialisten van de discussie uitsluit. Tenslotte beschrijft B. een fotoboek over Henny, een jonge, van uitkeringsinstanties afhankelijke, moeder. Hij suggereert dat Nederlandse emancipatietheologen in Henny's strijd tegen het onrecht dat haar aangedaan wordt de Geest van God kunnen waarnemen. Het is dan hun taak om vanuit deze godsontmoeting de Joodse en Christelijke traditie te herlezen en de sociale werkelijkheid te analyseren. B. verwerkt op functionele wijze een verbluffende hoeveelheid literatuur. Zo geeft hij blijk van een grote belezenheid op een breed gebied van de theologie en aangrenzende wetenschappen, zonder te blijven steken in een vertoon van geleerdheid: hij slaagt erin om de literatuur ook werkelijk te "verwerken" in een eigen perspectief op de theologie. Te betreuren is dat B. het niet nodig heeft gevonden om zijn boek ook middels een zakenregister te ontsluiten.

Vervolgens mag ik een congresbundel aankondigen, die als een soort "Festschrift" aan prof.dr. Arnulf Camps, missioloog te Nijmegen, bij gelegenheid van zijn emeritaat werd aangeboden. Afgezien van de congresbijdragen bevat de bundel ook een bibliografie van de scheidende hoogleraar en een tabula gratulatorum. De bijdragen in de bundel zijn

gegroepeerd rond één thema, dat van het belang van volksreligie voor de bevrijdingstheologie. Het belang van dit thema is recentelijk onderstreept door o.m. Gustavo Gutiérrez en de EATWOT, de vereniging van derde-wereld theologen. Het thema wordt ingeleid door de beide redacteurs, die aan het eind van de bundel in een afsluitende bijdrage nog eens de voornaamste elementen uit de plenaire discussies tijdens het congres bespreken. Het aardige van deze bundel is, dat bevrijdingstheologen uit Afrika, Latijns America, Azië en Oost-Europa hier zelf aan het woord komen; de bekendste referenten zijn wellicht Mercy Amba Oduyoye en Julio de Santa Ana. Dat wij over deze bundel toch niet echt de loftrompet kunnen steken, ligt aan twee dingen. Allereerst is de kwaliteit van de bijdragen zeer wisselend. Daarnaast blijkt uit de bijdragen dat het thema niet strak genoeg afgebakend is. Uit de inleiding en afsluiting door Van Nieuwenhove en Klein Goldewijk blijkt al dat de definitie van "popular religion" zeer omstreden is, en dat tijdens het congres een goed deel van de discussie aan dit vraagstuk is opgegaan. Bij lezing van de bijdragen blijkt bovendien, dat sommige auteurs een dermate ruim begrip van "volks-" hanteren dat men welhaast net zo goed van "religie" in het algemeen als van "volksreligie" kan spreken. Daardoor gaat de beoogde thematische eenheid grotendeels verloren. Dit neemt niet weg dat die eenheid altijd nog groter blijft dan in de meeste feestbundels, en dat de bundel als geheel voor hen die geïnteresseerd zijn in bevrijdingstheologie zeker van belang is.

Het derde te bespreken deel uit de reeks KTC is het proefschrift van Berma Klein Goldewijk, *Praktijk of Principe*. In deze zeer goed gedocumenteerde studie wordt de ecclesiology van Leonardo Boff in drie rondes behandeld, en onderzocht op achtereenvolgens haar relevantie, haar coherentie en haar consistentie. Bij de vraag naar de relevantie gaat het erom in hoeverre Boff zijn ecclesiologische probleemstellingen en problematieken ontleent aan de praktijk van de basisgemeenschappen en welke theologische bijdrage Boff zelf levert. In de tweede ronde wordt de coherentie ofwel de interne samenhang van Boffs theologie onderzocht, en in de derde gaat het om de consistentie ofwel de interne systematiek, de dieptestructuur. In een "intermezzo" komt de officiële kritiek van het Vaticaanse leergezag aan de orde. Het boek biedt een zorgvuldige presentatie van gegevens en detailanalyse, waarbij de Braziliaanse context van waaruit Boff theologiseert op prijzenswaardige wijze wordt verdisconteerd. Twee punten van kritiek. Op de eerste plaats is KG niet op haar sterkst in het trekken van conclusies uit het gepresenteerde en geanalyseerde materiaal. Te vaak laat zij de lezer gissen naar haar eigen standpunt. Een voorbeeld: in § 3.2 van hoofdstuk V (241-252) bespreekt KG de vraag in hoeverre de marxistische analyse een plaats kan hebben in de theologische methode, een vraag die ook in de Vaticaanse kritiek op Boff een rol speelt (cf.186-187). Nu beschrijft KG wel de visie van de gebroeders Boff en van andere deelnemers aan de discussie over dit vraagstuk, maar een eigen conclusie trekt zij niet. Zo wordt haar studie meer een studie in de theologie*geschiedenis*, dan een studie in de systematische theologie. Een tweede punt van kritiek is, dat KG's invulling en onderscheiding van de begrippen "coherentie" en "consistentie" niet alleen ongebruikelijk is, maar m.i. ook niet helder wordt en niet consequent doorgevoerd wordt. Zo gebruikt KG het begrip "coherentie" voor "interne samenhang" (5), maar begint zij het deel over coherentie toch weer met een verhandeling over de verhouding van Boffs theologie met de *context*, namelijk over de verworteling in de Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologie (207-227).

In het vierde te bespreken boek biedt Jacques van Nieuwenhove een analyse en interpretatie van de bevrijdingstheologie van Gustavo Gutiérrez. Naast een tamelijk uitgebreide biografie en zeer uitgebreide bibliografie [addenda: "Marxismo y Cristianismo," *Pasos* (Santiago) 13(1972)1-27; "Itinerario eclesial: de Medellín a Puebla," *Moralía* (Madrid) 314(1982)51-66] geeft het boek een overzicht van de ontwikkeling van Gutiérrez' theologie, die wordt ingedeeld in drie fasen. In de eerste fase (1968-73) beoogt Gutiérrez' theologie het geloof te begrijpen vanuit de bevrijdende historische praxis van de strijd voor een andere - socialistische - maatschappij-orde. In de tweede fase (1974-77) verplaatst de aandacht van de bevrijdingstheoloog zich van de historische praxis naar het subject van die praxis: het (arme) volk. In de derde fase (1978-heden) tenslotte probeert Gutiérrez in toenemende mate vanuit de spiritualiteit en het bijbelse bewustzijn van het volk een theologie van het volk te ontwerpen. Naast de (sociale) praktijk komen nu dus ook ervaring en spiritualiteit in toenemende mate in beeld. In het laatste hoofdstuk van zijn studie analyseert Van Nieuwenhove de verhouding binnen Gutiérrez' bevrijdingstheologie

van context, contextanalyse en bevrijdingstheologische methoden en thematieken. Van Nieuwenhove is een uitstekende gids in het werk van Gutiérrez; zijn boek is zonder meer een geslaagde introductie. Hij interpreteert Gutiérrez steeds in bonam partem en als er twijfels gerezen zijn bij de interpretatie van Gutiérrez' theologie, tracht Van Nieuwenhove die steeds te weerleggen. Vanuit Van Nieuwenhoves studie kan men wel vraagtekens zetten bij Borgmans nevenschikking van Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologie en andere "emancipatietheologieën," want het blijkt dat Gutiérrez zelf tegen een dergelijke nevenschikking, die meer nadruk legt op de politieke en dogmatische kant van de bevrijdingstheologie dan op haar poging een theologie van het arme, uitgebuite en gelovige volk te zijn, bezwaar zou maken.

Vervolgens naar aanleiding van de vier studies samen: er zijn tenminste twee goede redenen om in citaties en literatuurlijsten voorzover bekend ook de voornamen van auteurs te vermelden. Op de eerste plaats is het, vanuit feministisch perspectief, van groot belang dat de bijdragen van vrouwen zichtbaar gemaakt worden, en juist het gebruik van voornamen kan duidelijk maken dat niet alle geciteerde autoriteiten mannen zijn. En op de tweede plaats zijn voornamen veelal onontbeerlijk bij het gebruik van geautomatiseerde bibliotheekcatalogi. Daarom is het te betreuren dat slechts één van de vier besproken boeken (KTC 10) voornamen gebruikt; wellicht zou een algemene richtlijn voor de reeks iets kunnen verbeteren. En misschien kan dan gelijk ook iets gedaan worden aan de omslag van de reeks. Bij veel boeken is de omslag aantrekkelijk, en valt de inhoud tegen. Bij deze serie heeft Kok gekozen voor een zodanig saaie omslag, dat de inhoud haast wel mee moet vallen. Ik ben van mening dat de inhoud van de afzonderlijke delen een beter kaftontwerp voor de serie rechtvaardigt. Tenslotte enkele opmerkingen van meer algemene aard. Het is inmiddels bijna twintig jaar geleden dat Gutiérrez' *Theologie van de bevrijding* in het Nederlands uitkwam; sindsdien zijn vele vertalingen van werk van bevrijdingstheologen uitgekomen en ook vele nederlandstalige studies over de bevrijdingstheologie verschenen. Toch is nooit goed duidelijk geworden wat wij in het Westen precies met bevrijdingstheologie aan moeten. Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologie wortelt in de strijd tegen de onderdrukking van hen die zelfs in hun meest fundamentele rechten bedreigd worden, van hen die zelfs niet in hun basisbehoeften kunnen voorzien. Die context maakt de strijd tegen onderdrukking tot een eerste menselijke plicht; onder die omstandigheden is het begrijpelijk en ook te rechtvaardigen dat de bijdrage aan de strijd tegen onderdrukking tot uitgangspunt en toetssteen van de theologie wordt. De situatie in het rijke Westen is echter anders: er is niet één vorm van onderdrukking die zo overheersend is, dat het zonneklaar is dat wij eerst tegen die onderdrukking ten strijde moeten trekken voor wij iets anders aanpakken. Bijgevolg is er ook geen strijd om bevrijding gaande waarin een bevrijdingstheologie zou kunnen wortelen. Natuurlijk zijn er talrijke misstanden in onze samenleving, maar er is niet één allesoverheersende misstand. Wij hebben te maken met milieuvervuiling, onrechtvaardige economische structuren (met alle gevolgen van dien voor velen, van bijstandsmoeders en WAO-ers tot arme landen), met discriminatie enz. De situatie is ernstig, maar tegelijk zo complex dat niet duidelijk is dat een bepaalde handelingsstrategie de beste is. Daarom ontstaat er ook geen tegenbeweging met een brede aanhang, en is er geen voedingsbodem voor een alomvattende bevrijdingstheologie. Die is dan ook niet ontstaan, al zijn er wel enkele aanzetten voor bevrijdingstheologieën op genoemde deelgebieden. Dat roept de vraag op wat ons antwoord in het Westen op de bevrijdingstheologie zou moeten zijn, wat de bevrijdingstheologie ons in onze context eigenlijk te zeggen heeft. Deze vraag wordt te gemakkelijk uit de weg gegaan, en ik betreur het dat ook de vier hier besproken boeken een antwoord niet of nauwelijks dichterbij brengen, al doet Borgman in aansluiting bij het fotoboek *Henny* nog een bescheiden poging daartoe. In de eerder verschenen bundel *Bevrijdingstheologie in West-Europa* (KTC 2) komt deze vraag wel iets uitgebreider aan de orde, maar ook daarkomen de auteurs niet verder dan tot een zeer voorlopige eerste aanzet. Mijns inziens ligt hier nog een belangrijk onderzoeksveld braak voor de toekomst.

Marcel Sarot